

Мацюк З. С. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Фенко М. Я. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЧОЛОВІК І ЖІНКА – ОДНА СПІЛКА

(на матеріалі західнополіської фразеології)

У статті проаналізовано концептуалізацію «чоловіка» і «жінки» у фразеології Західного Полісся. Простежено спільність і відмінність у поведінці чоловіків і жінок у ритуальному житті досліджуваного регіону.

Ключові слова: *концептосфера, гендер, чоловік, жінка, фразема, Західне Полісся.*

Мацюк З. С., Фенко М. Я. Муж и жена – одна сатана (на материале западнoпoлeських фразеологических единиц). В статье проанализирована концептуализация «мужчины» и «женщины» в фразеологии Западного Полесья. Прослежено сходства и различия в поведении мужчины и женщины в ритуальной жизни исследованного региона.

Ключевые слова: *концептосфера, гендер, мужчина, женщина, фразема, Западное Полесье.*

Matsyuk Z. S., Fenko M. Ya. Man and Woman is one Family (using Western Polesian phraseology as source material). In his article deals «wife» in phraseology of Western Polessia. Extensive attention has also been paid to the difference in the behavior of husbands and wives in ritual life of the inhabitants of the region which is under investigation.

Key Word: *gender, husband, wife, phraseme, Western Polessia.*

Вступ. Народна мудрість приховує в собі споконвічну таїну людства, його історію, першопочаток і досвід. Невід’ємною і вагомою частиною становлення та існування нації є формування системи стійких висловів, які якнайповніше відображають менталітет народу, його вірування та систему табу. Яким буденним та стандартним було б мовлення, позбавлене прислів’їв і приказок, фразеологізмів та ідіом, які є втіленням народної мудрості. Фраземіка – це потужне джерело для лінгвістичних досліджень, оскільки в них зафіксовано

досвід народу, який передається від покоління до покоління, його традиції, звичаї, культура, моральні та естетичні цінності, у синтезованій формі відображено всі універсальні та специфічні категорії і риси життєвої філософії етносу, його національно-мовну картину світу.

Проблеми співвідношення мови та духовної культури, мови й менталітету, їх взаємозалежності, культурно-національної семантики фразеологічного фонду, які акумулюють і зберігають знання про навколишній світ, спонукають до пошуків нових аспектів дослідження фразеології. Розгалуженість фразеологічної системи, зокрема варіантність фразеологічних одиниць, сформованих упродовж історичного розвитку, з одного боку, свідчать про їхню семантичну «гнучкість» (ідеться про здатність образу набувати найрізноманітніших форм, різної внутрішньої форми в різноманітних етнокультурах), з іншого – ускладнюють системний опис фразеологічного корпусу, не дають змоги бачити первинної, інваріантної фразеосхеми за величезною кількістю фразеологічних репрезентантів [7, с. 295].

Однією з базових процедур лінгвокультурологічного аналізу, як зазначає В. М. Телія, є попередня ідеографічна параметризація самого концепту за його частинами, які віддзеркалюють усі іпостасі чоловіка: природно-фізичні, фізіологічні, психологічні й інтелектуальні (такі, наприклад, як вік, зовнішність, сексуальність, риси характеру, особливості розуму), соціально-статусні, рольові [5, с. 154–155] тощо. І. В. Зикова розширює параметри процедури та термінологічний каркас концептуального аналізу, зазначаючи, що «всередині головної концептуальної основи можна виділити низку субконцептів, які розкривають найбільш релевантні фокуси концептуалізації ціннісних орієнтирів гендерної картини світу» [3, с. 112].

Відносини чоловіка і жінки у сім'ї та за її межами викликають великий інтерес у лінгвістів, оскільки ця онтологічна опозиція лежить в основі мови як базового компонента людської культури.

Найактуальнішим і найусталенішим щодо функціонально-рольового розподілу в суспільстві залишається традиційно-патріархальний поділ.

Важливим явищем, із точки зору розподілу влади в сім'ї, є демократизація подружніх стосунків, яка виникла внаслідок переходу від сімейного виробництва до участі чоловіка та дружини в найманій позасімейній праці [4, с. 64–65].

На Західному Поліссі завжди вагому роль у сімейному господарстві відігравали жінки. Народна правосвідомість навіть умовно виділяла певну сукупність суто жіночих прав і обов'язків. Звичаєве право підтримувало у сім'ях, особливо великих, поділ праці на чоловічу та жіночу. Остання спрямована на внутрішню організацію домашнього господарства. Недаремно кажуть: *без чо^лов'їка дв'їр п^лаче / а без ж'їнки хата* (Сильне Ківерц Влн), *кохана жо^на Бо^гом да^на* (Чорниж Маневиц Влн). У трудовому побуті українського села були спеціальні види суто жіночих робіт, напр., прядіння, ткацтво, хатня робота тощо. Традиційно домашнім господарством керувала старша за віком жінка, до її голосу уважно прислухалися на сімейних радах [8, с. 117–118]. Зауважимо, що в народних світоглядних уявленнях анатомічна відмінність між чоловіком і жінкою водночас означала дані їм соціальні ролі: *те шо в ш'тан'ах / то ни рудина* 'чоловік – це не кровна родина' (Зелене Горохів Влн).

В ареальній фразеології репрезентовані найрізноманітніші сфери буття народу: виробнича діяльність і побут, родинні стосунки, а також своєрідність тваринного та рослинного світу, який оточує людину [1, с. 14–19]. Звісно, усі ці реалії буття не оминули і фразеологічних одиниць та паремій, що відображають пряме сприйняття певного явища дійсності та називають ті чи ті реалії у різних сферах людського буття. Свідомості носія мови відповідає певна ментальна модель образної природи, до якої входять релевантні складники ситуацій (учасники ситуації, їхні дії, локалізація тощо).

Вивчення мови як антропоорієнтованого феномена, коли мова розглядається не лише як засіб пізнання світу, а як інструмент отримання знання про нелінгвістичні категорії – зокрема, у явищах культури останнім часом набуває актуальності. У західнополіській говірці збережено певну систему цінностей, а значення, що виражаються нею, не є нейтральними і

створюють колективну філософію, властиву всім носіям цієї території. Ця система цінностей, на думку багатьох учених, містить гендерну асиметрію, створює картину світу з точки зору західнополіської сім'ї: *Мак¹сим і Гударочка – гарна¹ парочка* (Миків Ківерц Влн), *муж і жона – годна сата¹на* (Сильне Ківерц Влн), *чуло¹в'ік і ж'інка – одна с'п'ілка* (Горохів Влн) і под.

Метою нашої статті є аналіз стосунків чоловіка та жінки, їх роль і місце у сімейній традиції на матеріалі фразеологічного фонду Західного Полісся.

Виклад основного матеріалу статті. Гендерні стереотипи відображають погляди суспільства на поведінку чоловіків та жінок, адже гендерні очікування впливають на розвиток їхніх особистостей, спонукають наслідувати певні статево-співвіднесені норми поведінки, громадські та сімейні види діяльності. Сучасні гендерні стереотипи є досить консервативні, переважно зорієнтовані на патріархальний, дихотомічний розподіл статевих ролей, на домінуючу позицію чоловіка й підпорядковану жіночу в суспільному житті та сімейних стосунках.

Дослідження гендерного аспекту в структурі та семантики західнополіських фразеологізмів дає можливість виявлення стереотипних чоловічих і жіночих образів українського народу. Аналіз фразем показує, які ролі, норми, цінності, риси характеру приписує суспільство жінкам і чоловікам, які моделі поведінки спонукає обирати відповідно цим ролям: *за добрим чуло¹в'іком ж'інка мулу¹д'їє, а за старим стар'їє* (Залісся Шацьк Влн), *за добрим чуло¹в'іком і жунка ха¹з'айка* (Ростань Шацьк Влн), *за по¹чотним чуло¹в'іком і жунка в по¹чот'і* (Забужжя Любомл Влн), *за хо¹рошим чо¹ло¹в'іком жона мо¹ло¹д'їє, а за по¹ганим – з личка мар¹н'їє* (Підманево Шацьк Влн), *гарне личко з носом / а ж'інка з чуло¹в'іком гос¹подарем* (Горохів Влн), *йак була д'івкойу / то с'ц'ала ц'івкойу / а йак стала мо¹ло¹диц'ойу / то ц'ілойу рука¹виц'ойу* (Клубочин Ківерц Влн).

Із моменту народження кожна людина стає об'єктом впливу гендерної системи: родини, у процесі виховання; системи освіти; культури загалом, що впроваджують у свідомості певні гендерні норми, формують правила поведінки і створюють уявлення про те, яким є «ідеальний чоловік» і якою повинна бути

«ідеальна жінка». За рахунок формувань стереотипних ролей чоловіка (*аби хлопця' йакий' небуд' був / аби хл'їба рудубув* (Клубочин Ківерц Влн), *йак'їй' небуд' чолов'їчина / аби дрова і лучина* (Клубочин Ківерц Влн), *'сакїй-такїй' аби був / аби хл'їба роздубув* (Журавичі Ківерц Влн)) й жінки (*кохана жо'на' Богом да'на* (Чорниж Маневиц Влн), *виби'раї' жунку йак' хату' маже* (Сильно Ківерц Влн), *ни хвали' погоди' зран':а / а' ж'їнки з'моло'ду* (Звиняче Горохів Влн), *ше той' ни врудив / шоп' жинц'ї дугодив* (Звиняче Горохів Влн), *ше той' ни рудивс'а / шоп' туб'ї догодив* (Сильно Ківерц Влн)), які суспільство та їхні носії починають уважати вродженими. Постає твердження, що ці поведінкові риси характерні власне жінці чи чоловікові з моменту народження, тому їх властиво ділити на «чоловічі» та «жіночі».

Особливої критики у пареміях зазнає любовна сфера діяльності, традиційно поширена на всій досліджуваній території: *з великої' х'мари дош'чу' ни буває / з великої' л'убов'ї ни'чо' ни буває* (Майдан Липно Маневиц Влн), *ни'ма' п'їн'онзув – ни'ма' кох'ан':а* (Забужжя Любомл Влн), *д'ївку' ни пири'л'убиш, а' д'їшку' ни пири'м'їсиш* (Горохів Влн), *л'убов'їу' сит' ни' будиш* (Клубочин Ківерц Влн), *ни' видкла'даї' п'їанку' на' завтра / а' л'убов' на' старост'* (Клубочин Ківерц Влн), *йак'шо / то' шо / а' не / то' йа' п'їшла' ку'рову' до'їйти* 'про відносини між хлопцем і дівчиною' (Звиняче Горохів Влн), *ду'ша' в' ду'шу* 'добре живуть' (Клубочин Ківерц Влн) тощо.

Типовість образів, що формують концептуальну структуру фразеологічних одиниць, функціонування в їхньому складі символів, еталонів світогляду – це результат колективного внутрішньорефлексивного досвіду етносу, зокрема стосуються сім'ї: *чу'жа' с'їм'їа – то' темний' л'їс* (Локачі Влн).

У дзеркалі західнополіської фразеології відображено уявлення про чоловіка як глави сім'ї, що забезпечує її матеріальний достаток, і людину, успішну в житті. Головна функція жінки – бути матір'ю, основне заняття – виховувати дітей. Умовами пристойного життєвого укладу жінки є шлюб, приваблива зовнішність і дотримання моральних норм.

Зазвичай, відзначають здатність фразеологічних одиниць різного типу, здебільшого паремій, давати незадовільний аксіологічний портрет жінки очима чоловіків: *вжи́нився́ – ст'ратився́ / вз'ав'я́нку – вс'ратився́ / н'і з ким спати́ л'аг'ти / н'і м'я́ж л'уди́ н'і́ти* (Горохів Влн), *жунка́ йак ти́чунка* (Клубочин Ківерц Влн), рідше – незадовільний портрет чоловіка очима жінки: *прожи́ла жи́т'а з чуло́в'іком йак за́ купойу́ г'нойу́* (Горохів Влн).

Визначивши соціальну та культурну іпостась людини, у межах опозиції чоловіка та жінки як культурного продукту свого суспільства, належність кожної людини до чоловічої чи жіночої статі як одиниці соціуму виховується протягом життя, засвоюючи ті поведінкові норми, які, власне, їх і характеризують. Ці соціостатеві ролі чоловіка або жінки нав'язуються через розвиток, поведінку та становлення чоловіка й жінки; через формування різних психологічних якостей; через настанови чоловікам і жінкам займатися різними видами діяльності, мати різні професії тощо. Західнополіська фразеологічна картина світу репрезентує своєрідний погляд на заміжню жінку як на власність чоловіка, який може навіть піднімати на її руку: *л'убит' йак ду́шу / а т'русит' йак г'рушу* (Миків Ківерц Влн), *хто чуби́ця / той луби́ця* (Майдан Липно Маневиц Влн), *ж'інка ни́ бита́ / шо ко́са ни́ клепана́* (Миків Ківерц Влн), *по́гана би́й / шоп с'і на́правила́ / до́бра би́й / шоп с'і ни́ спорти́ла* (Звиняче Горохів Влн), *хто чуби́ця / тої́ л'уби́ця* (Машів Любомл Влн) || *то чубл'а́ця / то л'убл'а́ця* (Тойкут Ковел Влн) || *коли́ чубл'а́ця / то л'убл'а́ця* 'сімейні стосунки між подружжям' (Нова Рудка Маневиц Влн). Значний корпус західнополіських фразем, які характеризують такі «своєрідні стосунки подружжя», містить нейтральну семантику, оскільки жінки на Західному Поліссі не засуджували такі вчинки своїх суджених і продовжували із ними ділити сімейне ложе: *н'іч по́мирит'* (Годомичі Маневиц Влн) || *Бо́жа н'і́чка вс'і́х по́м'ірит'* 'сімейні стосунки між подружжям' (Заріччя Ковел Влн). І хоча сьогодні багато уявлень про чоловіка, закріплених у мовній системі поліщуків, уже можна визначити як наївно-застарілі, глибинні стереотипи віджилого пласту фразеологізмів продовжують існувати у свідомості носіїв мови.

У більшості прикладів стосунки подружжя висвітлюється у спектрі стороннього погляду з негативною оцінкою: *гризуц'а йак кит з субакоюу* (Гірники Ратнів Влн) || *живе йак к'ім с собакоюу* (Жабка Ківерц Влн) || *йак к'ім з псом* (Головно Любомл Влн), *гризец'а йак субака* (Колки Маневиц Влн), *живут' йак к'ім з собакоюу* (Ворончин Рожищ Влн), *йак к'ім з собакову* (Любешів Влн), *роги ни пуб'івайут'* 'погані сімейні стосунки між подружжям' (Бихів Любешів Влн). Відомо, що одиниці фразеологічної системи репрезентують переважно ті атрибути, які не відповідають уявленням лінгвоспільнот про «ідеальний шлюб».

Особливо старанно збережено архаїчні уявлення про схожість чоловіка і дружини, де приписують їм цілу низку іронічних характеристик: *йак'і кон'і / так'ї в'із / йак'ї йїхав / таку в'із* (Горохів Влн), *йак'е йїде / таку ве'зе* (Підманево Шацьк Влн), *йак'е йїхало / таке здибало* (Прип'ять Любомл Влн), *йак'ий корч / така ї палуза* (Підманево Шацьк Влн), *йак'ий пуп / така ї пупа'д'а* (Миків Ківерц Влн), *куда голка / туди ї нитка* (Миків Ківерц Влн), *куда риба хвустом / туди ї рак клешн'ойу* (Миків Ківерц Влн), *куди кин' купитом / туди ї жаба клешнойу* (Локачі Влн), *один чоб'ім / другий бут – з'їбралис'а та ї і'дут'* (Горохів Влн), *один чоб'ім / другий бут / один дома / другий тут* (Миків Ківерц Влн) та под.

Із наведених ілюстрацій відчитуємо таку модель гендерної ідентичності жінки. По-перше, найважливіше для дівчини (жінки) – вийти заміж за хорошого чоловіка: *за ним йак за сті'нойу* (Миків Ківерц Влн). По-друге, у сфері компетенції української жінки перебуває лише дві функції у сім'ї: репродуктивна і господарсько-побутова (які, до речі, є й найважчими): *за добройу жинкойу і чуло'в'іка видно* 'хороша господиня' (Зелене Горохів Влн). Тобто увесь жіночий світ знаходиться у межах дому, тіло – головна цінність жінки, її головна мета – здобути чоловіка: *хай хоч йак'ас' шапка таї буде в хат'і* (Клубочин Ківерц Влн). Відтак, тільки одиниці обирають самотність, мотивуючи: *йак ни'ма тул'кового / лутше без'пуп'ового* (Черемошно Ковел Влн).

Загалом фразеологічний фонд мови як компонент мовної системи є досить своєрідним, специфічним, спроможним у конденсованій формі відобразити не лише особливості певної мови, а й світовідчуття її носіїв, специфіку внутрішньорефлексивного досвіду народу.

Висновок. Отже, фразеосистема Західного Полісся визначена універсальністю, оскільки передає характерні особливості поліщуків та їх світосприйняття. Фразеологічний фонд репрезентує побут, традиції, звичаї та етикет жителів через призму ідеографічних і психосемантичних досліджень. Варто зазначити, що в західнополіській фразеології збережено елементи міфологічного світосприйняття. Більшість проаналізованих фразем подає характеристику людини, риси її характеру, поведінки, фізичного або психічного стану, розумових здібностей, соціального стану тощо.

Наше дослідження дозволяє зробити висновки про те, що в сімейній сфері значимість жінки більша ніж чоловіка, на що вказує домінуюча кількість фразеологічних одиниць із лексемами родинної спорідненості. У групах ідіом тенденція протилежна – це підтверджує думку, що в соціальній і професійній сферах жінці відведено другорядну роль.

Опис західнополіських фразеологічних одиниць не вичерпується пропонованою розвідкою. Перспективними вважаємо дослідження, спрямовані на розкриття всього спектра фразем на позначення родинних стосунків, оскільки вони є вагомою мікросистемою у фразеології.

Література:

1. Боева Е. В. Етнокультурні особливості компаративних фразеологічних одиниць в українській та російській мовах / Е. В. Боева // Вісн. Запорізь. нац. ун-ту : Філол. науки. – 2006. – № 2. – С. 14–19.
2. Емірова А. Опозиція «мужчина – жінка» в русській фразеології / А. Емірова // Грани слова : сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. – М. : ООО «Изд-во ЭЛИПС», 2005. – С. 165–169.

3. Зыкова И. В. Специфика гендерной маркированности английских идиом / И. В. Зыкова // Докл. II Междунар. конф. «Гендер : язык, культура, коммуникация». – М. : МГЛУ, 2002. – С. 150–159.

4. Медіна Т. В. Трансформація гендерних ролей у сучасній сім'ї / Т. В. Медіна // Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–13 груд. 2003 р.). – К. : Фоліант, 2003. – С. 64–65.

5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 286 с.

6. Толстой Н. И. О природе связей бинарных потивопоставлений типа правый – левый, мужской – женский / Н. И. Толстой // Языки культуры и проблемы переводимости. – М., 1987. – С. 169–184.

7. Ужченко Д. Східноукраїнські зоофразеологічні репрезентанти структурно-семантичних моделей / Д. Ужченко // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. Львів : Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2004. □ 568 с.

8. Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / [упорядкув. А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк] / [вступ. ст. А. П. Пономарьова; іл. В. І. Гордієнка]. – [2-ге вид.]. – К. : Либідь, 1992. – 640 с.